

Борис Пендељ
Драгана Димитријевић
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
bpendelj@f.bg.ac.rs
dragana_dim77@hotmail.com

Херојство нових генерација: ἀριστεία у Цицероновим писмима Атику*

Апстракт: Циљ овога рада јесте да се додатно осветли употреба грчке лексеме ἀριστεία у Цицероновим писмима Атику. Наша лингвистичка анализа показује да је адресант у сва три случаја дату лексему употребио како би окарактерисао понашање припадника млађе генерације.

Кључне речи: ἀριστεία, Цицерон, билингвализам, Долабела, Октавијан, нове генерације.

0. Увод

Цицеронов билингвализам је тако комплексан феномен да су постојеће студије тек зацртале главне путоказе које би будућа научна истраживања требало да следе и детаљније зађу у појединачне сегменте датог феномена.¹ Будући да је *промена кода*, која се сматра једним од најважнијих показатеља нечијег билингвализма,² у Цицероновом случају готово искључиво била резервисана за преписку, проучавања Цицероновог билингвализма односе се, по правилу, на епистолографски део његовог стваралаштва. Тако је и наше истраживање покушај да се осветли само један детаљ из непрегледног

* Чланак је делимично настао као резултат рада на пројекту Модернизација западног Балкана, бр. 177009, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Издвајамо Steele 1900 и Rose 1921 као примере квантификативне анализе, из времена када модерна лингвистика још увек није достигла свој највећи замајац, и Baldwin 1992 и Adams 2003: 308–347 као узорне лингвистичке студије са савременом терминолошком апаратуром.

² Adams 2003: 1–29.

мноштва питања и проблема који се тичу употребе грчког језика у Цицероновим писмима.

Цицеронова преписка са Атиком представља јединствено сведочанство о многим, разнородним елементима интимне комуникације припадника римске елите у последњим деценијама Републике, те и о природи њиховог билингвализма.³ Стога, она нуди богат материјал за проучавање интензитета, контекстуалних услова и различитих функција промене кода у комуникацији са најближим пријатељем. У овом раду позабавићемо се употребом грчке лексеме ἀριστεία, која се јавља три пута, у три Цицеронова писма Атику.⁴ До сада су у науци била анализирана само прва два случаја Цицеронове употребе дате лексеме, и то из филолошке и друштвено-историјске перспективе,⁵ док је трећи случај остао потпуно незапажен. Наша намера је да ово питање сагледамо целовито, са посебним освртом на његове лингвистичке аспекте, и тослужећи сетеоријско-методолошким оквиром који пружа *дискурсна анализа*.⁶ Тако целу Цицеронову преписку са Атиком можемо посматрати као својеврстан *дискурс*, а појединачна писма као *текстове*.⁷

³Са свешћу да тешко можемо донети јасан суд о епистографској пракси било којег другог угледног Римљанина из датог периода, осим самог Цицерона, мишљења смо да Цицеронова преписка ипак јесте представник, додуше вероватно најбољи, своје врсте.

⁴Главна текстолошка подлога за нашу анализу јесте издање Shackleton Bailey 1967, на које ћемо у даљем тексту реферисати скраћеницом SB.

⁵Реч је о расправи изнетој у Shackleton Bailey 1967: 309–310 (Appendix I).

⁶Дуже од четврт века у хуманистичким наукама (лингвистици, социологији, психологији, антропологији) примењује се скуп истраживачких приступа познатих под именом *критичка анализа дискурса* (critical discourse analysis – CDA) или, у новије време, *критичка истраживања дискурса* (critical discourse studies – CDS). Норман Ферклаф, један од утемељивача и главних представника датих приступа, дефинише *дискурс* као »употребу језика схваћену као део друштвене праксе« (Fairclough 1995: 7).

⁷Торенаведеним имплицирамо терминолошко разграничење између *дискурса* и *текста*, при чему *дискурс* схватамо као тематски и садржајно кохерентан језички материјал, који се обично састоји од великог броја *текстова*.

*

1.1 Према сачуваним изворима, прво сведочанство употребе лексеме ἀριστεία налазимо у другом одељку Цицероновог писма Атику од 2. маја 44. године (*Att.* 14.16), одмах после неколико уводних редака, који се тичу текућих питања. Будући да се суштина промене кода може сагледати само посматрањем ширег контекста, дати одељак наводимо у целини:⁸

Sed ad rem ut veniam, o Dolabellae nostri magnam ἀριστείαν! quanta est ἀναθεώρησις! equidem laudare eum et hortari non desisto. recte tu omnibus epistulis significas quid de re, quid de viro sentias. mihi quidem videtur Brutus noster iam vel coronam auream per forum ferre posse. quis enim audeat violare proposita cruce aut saxo, praesertim tantis plausibus, tanta approbatione infimorum?

Уочавамо да је грчка именица ἀριστεία употребљена у акузативу, и то као управна реч у именичкој синтагми која представља својеврсну тзв. елиптичну, безсубјекатску реченицу,⁹ и исказ врло наглашене експресивности.¹⁰ Потом, у наставку следи још једна кратка реченица са променом кода, која се односи на исту тему и служи као потпора претходно реченом. У датој реченици грчка именица ἀναθεώρησις има функцију субјекта.¹¹ Дакле, у овим реченицама, те и у целом одељку, Цицерон је синтаксичко и семантичко-прагматичко тежиште ставио на две наведене грчке лексеме, што иде у прилог

⁸»Него да пређем на важније теме – о какав генијалан *тресак* и *блесак* нашег Долабеле! Какав *публицитет*! Стварно не престајем да га хвалим и бодрим. У писму за писмом с правом подвлачиш шта мислиш о самом чину, као и о његовом извршиоцу. Чини ми се да би наш Брут сад заиста могао да се прошета форумом са златним венцем на глави. Ко би се усудио да му се супротстави и ризикује да буде разапет или бачен са литице, поготово у ситуацији када добија толике аплаузе и толику подршку светине?» (прев. Д. Д.).

⁹О питањима везаним за категорију субјекта и безсубјекатским реченицама види нпр. Babby 1989 и Kunzmann-Müller 2008.

¹⁰Треба имати на уму да се у лингвистици експресивност и информативност често посматрају као међусобно искључиве категорије, што оне заправо уопште нису. На ову чињеницу указано је нпр. у Dragićević 2009: 41.

¹¹Види фусн. 9.

тези да један од главних мотива за промену кода јесте потреба за што већом експресивношћу.

Лексема ἀριστεία представља срж информације коју је целим наведеним одељком Цицерон хтео Атику да пренесе, или, како ћемо видети касније, да са њим подели. Она је израз адресантовог одушевљења и усхићења, које се граничи са еуфоријом.

Како би нам постали јаснији мотиви за овакав језички избор, осврнимо се на кратко на могуће књижевне изворе који су Цицерону могли послужити као инспирација. Лексема ἀριστεία није заступљена у Хомеровим еповима, већ се јавља у познијим верзијама *Илијаде*, опремљеним насловима, које су настале у хеленистичком периоду и готово извесно биле читане у Риму у I веку пре нове ере. Тако се у наслову V, XI и XVII певања *Илијаде* реферише на Диомедово, Агамемноново и Менелајево јунаштво (ἀριστεία). До душе, већ у Херодотовој *Историји* помиње се Диомедова врсност (ἀριστεία),¹² и то као део поетске технике истицања главних особина датог јунака, па је јасно да је овај концепт карактеризације одређених јунака био коришћен и пре хеленистичког доба.¹³

Дакле, према Цицероновом мишљењу, Долабела је заслужио да се сврста у ред највећих јунака, ако не баш античког света, а оно сигурно савремене римске политичке сцене. Откуда тако велико Цицероново одушевљење Долабелиним понашањем почетком маја 44. године?

Долабела је једна од најинтересантнијих личности на римској политичкој сцени четрдесетих година I века пре нове ере.¹⁴ Цицерон

¹²Her. Hist. 2.116.

¹³О томе детаљније нпр. Lillge 1911 и Krischer 1971. Ова запажања и податке дугујемо колегама Александру Ломи и Јовани Шијаковић, којима свесрдно захваљујемо.

¹⁴Биографске податке о Долабели овде преузимамо из Der Neue Pauly 1997: 172-173. У модерној науци постоји колебање у вези са његовим личним именом, у оквиру Indices у SB на страни 326 стоји следеће: P. Cornelius Dolabella (Cn. Cornelius Lentulus Dolabella?). Био је познат по свом раскалашном животу, па ипак из-

је 50–49. године такође стављен пред свршен чин и помало невољно пристао је да му Долабела постане зет. Напослетку, Тулијин и Долабелин брак није потрајао, али чак и после развода, 46. године, бивши таст и зет остају у сасвим dobrим односима, упркос чињеници да Долабела на крају Цицерону није исплатио мираз. Цезар је 1. јануара 44. предложио да током његовог планираног похода на Парћане суфектни конзул буде Долабела. На седници Сената, заказаној за мартовске Иде, требало је да се расправља управо о регуларности тога избора.¹⁵ После Цезаровог убиства Долабела је преузео улогу конзула, Антонијевог колеге. Крајем априла Антоније је напустио Рим¹⁶ и Долабела је искористио тренутак да заузме страну Цезароубица, те да растера непрегледну масу која се свакодневно окупљала на форуму, истичући своју верност убијеном Цезару.¹⁷ Такве активности морале су загрејати срце већ помало разочараном Цицерону.

1.2 Примењујући принципе дискурсне анализе, учили смо и тематску и лексичку повезаност мало пре цитираног одељка и писма од претходног дана, послатог 1. маја 44. године (*Att.* 14.15). Дато писмо почиње следећим речима:¹⁸

O mirificum Dolabellam meum! iam enim dico meum; antea, crede mihi, subdubitabam. magnam ἀναθεώρησιν res habet: de saxo, in crucem, columnam tollere, locum illum sternendum locare! quid quaeris? heroica.

Овога пута комуникација између адресанта и адресата почиње експлицитно да је уживао симпатије припадника старије генерације. Наиме, Цицерон га је два пута бранио на суду, а Цезар му је опраштао разне неуспехе, па чак и политички ризикантне самосталне акције. Цицеронова жена Теренција и кћерка Тулија су у његовом одсуству уговориле брак са Долабелом.

¹⁵О политичкој ситуацији у Риму, о Цицероновој и Долабелиној улози у догађајима непосредно после Цезаровог убиства види нпр. Pendelj 2013: 7–26.

¹⁶Ramsey 2003: 4.

¹⁷*Phil.* 1.5, 30.

¹⁸»О чаробан ли је овај мој Долабела! Ето, коначно кажем мој. Раније сам, веруј ми, имао извесних сумњи. Ствар је добила велики *публицитет* – он прети бацањем са литице, разапињањем на крст, руши меморијални стуб, уговара сређивање терена! Шта кажеш? Стварно херојски.« (прев. Д. Д.).

кламативним акузативом именичке синтагме у којој је управна реч *Dolabella*. Примећујемо како је поменути Долабелин поступак овде у ствари први пут окарактерисан грчком лексемом ἀναθεώρησις, а да је у наредном (већ анализираном) писму дата квалификација била проширена, између осталог, и другом грчком лексемом (ἀριστεία). Такође, уочавамо да је и на овом месту Цицерон осећао како свој доживљај целе ситуације треба да изрази, осим употребом лексеме ἀναθεώρησις, још неким додатним језичким средством велике експресивне снаге, па је додао и реч *heroica*, којом алудира на херојско понашање, као што то чини и лексемом ἀριστεία.

Лексичке и синтаксичко-прагматичке подударности између *Att.* 14.16 и *Att.* 14.15 сежу и даље, па тако једноставне предлошко-падешке конструкције *de saxo, in cruce* из 14.15 добијају своју разраду у реченици *quis enim audeat violare proposita cruce aut saxo* из 14.16.

1.3 Цицероново одушевљење Долабелиним понашањем јасно се види и из његовог писма самоме Долабели, које је 3. маја послато на увид Атику (14.17A). У томе писму Цицерон своје адресату ставља до знања како влада опште мишљење да је за његово јунаштво помало заслужан и сам Цицерон.¹⁹ Потом, у наставку себе упоређује са Нестором, а Долабелу са Агамемноном.²⁰ Дакле, имплицитна поређења која је Цицерон активирао употребом лексеме ἀριστεία у писму 14.16, овде добијају експлицитну потврду.

*

2. Други пут Цицерон користи лексему ἀριστεία у првим речени-

¹⁹Писмо почиње: *Etsi contentus eram, mi Dolabella, tua gloria satisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam, tamen non possum non confiteri cumulari me maximo gaudio quod vulgo hominum opinion socium me ascribat tuis laudibus.*

²⁰Цицерон каже: *et tamen non alienum est dignitate tua, quod ipsi Agamemnoni, regum regi, fuit honestum, habere aliquem in consiliis capiendis Nestorem, mihi vero gloriosum te iuvenem consulem florere laudibus quasi alumnum disciplinae meae* (14.17A.2).

цама писма послатог само неколико дана после писма 14.16 (овде, 1.1), 8. маја 44. године (*Att.* 14.19).²¹

sed cum ex Dolabellae ἀριστεία (sic enim tu ad me scripseras) magna desperatione adfectus essem, ecce tibi et Bruti et tuae litterae! Ille exsilium meditari. nos autem alium portum propiorem huic aetati videbamus; in quem mallet equidem pervehi florente Bruto nostro constitutaque re publica. Sed nunc quidem, ut scribis, non utrumvis. Adsentiris enim nostrum aetatem a castris, praesertim civilibus, abhorrere.

И на овом месту грчка именица ἀριστεία представља управну реч именичке синтагме, која има исте главне елементе као и у писму 14.16. Наиме, уз њу стоји латински придев *magna* и генитив имена *Dolabella*, с тим што дата именичка синтаagma више не стоји самостално, већ представља део предлошко-падешке конструкције са предлогом *ex*, у оквиру временске реченице са везником *cum*.

Уочавамо да је промену кода у виду употребе лексеме ἀριστεία у ствари започео Атик, а не Цицерон (*sic enim tu ad me scripseras*). Дакле, Цицерон се вероватно још у писму од 2. маја (14.16) само надовезао на Атиково спретно језичко поигравање, и његова промена кода била је условљена претходним, за нас данас изгубљеним, истоветним Атиковим језичким понашањем.

Потом, у претпоследњем одељку сазнајемо да је Атик почео Цицерону да пребацује како га је Долабелин чин одушевио више него што он то стварно завређује, а Цицерон се брани објашњењем да своје одушевљење црпи управо из Атикових извештаја, те да је сам Атик крив због тога што је Цицерона преплавило победничко расположење.²²

²¹»Али баш кад ми је Долабелин генијални *тресак и блесак* (наиме, тако си ти то окарактерисао) коначно подигао расположење, ево ти и Брутовог и твог писма! Он размишља о изгнанству. А ја мислим да је за моје године много примеренији мало другачији животни епилог, који бих хтео да доживим тек када дође Брутових пет минута славе и када држава буде на стабилним ногама; али сада, како пишеш, и нисмо у позицији да бирамо – слажемо се да наше године нису више за потуцање по војним логорима, посебно не у грађанском рату« (прев. Д. Д.).

²²*'me facere magnam πράξιν Dolabellae.'* mihi mehercule ita videtur, non potuisse maiorem tali re talique tempore. sed tamen quicquid ei tribuo, tribuo ex tuis litteris (14.19.5).

Можемо да закључимо како је грчка лексема ἀριστεία у два наведена писма Атику послужила Цицерону да на веома кратак и ефектан начин реферише на Долабелино, према његовом мишљењу, јуначко понашање, те да је њена употреба у оба случаја била изразито афирмативна.

*

3.1 Грчка лексема ἀριστεία трећи пут јавља се у писму с почетка новембра 44. (Att.16. 9):

*Binae uno die mihi litterae ab Octaviano, nunc quidem ut Romam statim veniam; velle se rem agere per senatum. cui ego non posse senatum ante Kal. Ian., quod quidem ita credo. ille autem addit 'consilio tuo'. quid multa? ille urget, ego autem σκήπτομαι. non confido aetati, ignoro quo animo. nil sine Pansa tuo volo. vereor ne valeat Antonius, nec a mari discedere libet. at metuo ne quae ἀριστεία me absente. Varroni quidem displicet consilium pueri, mihi non. firmas copias habet, Brutum habere potest; et rem gerit palam, centuriat Capuae, dinumerat. iam iamque video bellum. ad haec rescribe. tabellarium meum Kalendis Roma profectum sine tuis litteris miror.*²³

Последњи пут, дакле, налазимо је у једном кратком писму, у коме адресант телеграфским стилем информише, колеба се, стрепи, моли. Ситуација је ванредна, Цицерону се чини да ствари измичу контроли, и из овога писма сасвим је видљива његова нервоза. Реченице су кратке, сведене. Стога, оно што повезује ово место са друга два одељка у којима се ἀριστεία јавља јесу елиптичност и експресивност, мада је Цицероново расположење сасвим другачије – јасно је да нема више ни трага од пређашње еуфорије која га је преплављивала по-

²³»У једном дану, два писма од Октавијана – сада му настало да се сместа вратим у Рим. Каже да хоће да делује кроз Сенат. Одговорих му да Сенат не може да заседа пре јануарских Календи, тако заиста и мислим. А он ће на то: »твоја је задња«. Шта још о томе? Он навалио, а ја одутовлачим. Ма, не могу да се поуздам у његове године, и нисам сигуран каква му је ћуд. Не бих ја ништа предузимао без твога Пансе. Плашим се да Антоније сувише не ојача и не бих се баш радо удаљавао од обале. Али се прибојавам некаквог већ треска и блеска у мом одсуству. Варону се уопште не свиђа дечкићев план, а ја нисам тога мишљења. Има јаке трупе и може да придобије Брута. Такође, игра отворено, у Капуи формира јединице, даје шаком и капом. Рат, очигледно, само што није почео. Одговори ми, молим те, на све ово! Зачућен сам да је мој курир о Календама пошао из Рима без твога писма.« (прев. Б. П.)

четком маја. Потом, за разлику од претходна два писма, написана почетком маја, ἀριστεία се у овоме писму сигурно не односи на Долабелу.²⁴ У SB у апендиксу²⁵ ово место је само поменуто, без икаквог додатног објашњења, док се у коментару уз наведено писмо чак и не помиње, али се на њега осврће у коментару уз претходно писмо (16.8),²⁶ при тумачењу облика *actum*:

****Romam, ne desideremur si quid actum videbitur.*

Предложена текстуална варијанта аргументује се Цицероновим очигледним страхом да би се у Риму могло одиграти нешто значајно и са повољним исходом у борби против Антонија, али без његовог учешћа, чиме би се урушила његова, ионако пољуљана, репутација. Потом, као потврду тога става, у SB реферише се управо на реченицу којом се у овом одељку бавимо. Слажемо се са тумачењем изнетим у SB, али оно што је остало недоречено, јесте питање ко је могао да изазове *тресак* и *блесак*, односно на кога је Цицерон тачно мислио.

3.2 Одговоре на постављена питања ваља потражити у претходном писму Атику (*Att.* 16.8), написаном дан или два раније. Већ на почетку, Цицерон саопштава Атику да Октавијан има »грандиозне планове«, те да га је писмено обавестио о својим поступцима и намерама – поготово о ономе најважнијем – да се поведе рат против Антонија и то под његовим вођством.²⁷ Цицерон схвата да ће убрзо почети рат, и

²⁴ Долабела је, крајем новембра, пре истека свога конзулата, пошао на Исток, у Сирију (*Syme* 1939: 124). У писму Атику, послатом пре 11. новембра, Цицерон изражава своје задовољство јер је о његовом раскиду пријатељства с Долабелом, осим дотичног, упозната и јавност (*Att.* 15.15.1). Такође, у наставку, истиче да разлози нису само приватни, него да је тако поступио у интересу државе.

²⁵ Види фусн. 5. У Tyrell–Purser 1899: 25 помиње се алузија на *Илијаду* и предлаже следећи превод читаве реченице: *I fear some one may have his innings at Rome in my absence.*

²⁶ SB: 298.

²⁷ *Kalendis vesperi litterae mihi ab Octaviano. magna molitur. [...] plane hoc spectat ut se duce bellum geratur cum Antonio. itaque video paucis diebus nos in armis fore. quem autem sequamur? vide nomen, vide aetatem. atque a me postulat primum ut clam colloquatur*

тада отворено испољава своје страхове и сумње: Октавијаново порекло, као и његове године,²⁸ свакако нису могли да му улију поверење, а Октавијанов предлог да се тајно састану сматрао је детињастим.²⁹

При крају другог одељка Цицерон износи своје виђење тренутних прилика: препричава како је саветовао Октавијану да се упути у Рим,³⁰ јер би својим искреним наступом могао да придобије и угледне људе и обичан народ. Потом, одједном изражава жаљење због Брутовог одсуства, будући да сматра како дотични пропушта јединствену прилику да коначно заблиста и обнови посусталу Републику. Напоследку, Цицерон тражи савет од Атика – да ли да и сам оде у Рим или да остане у Путеолима или пак да оде у безбеднији Арпин. На крају писма каже да никада у животу није имао већу дилему.³¹

На основу свега наведеног, може се закључити следеће:

- Ἀριστεία се у трећем случају односи на значајан догађај којим би се скрајнуо Антоније, што би био пут ка обнови Републике.
- Цицеронове недвосмислене симпатије су на страни Брута,

tecum vel Capuae vel non longe a Capua. puerile hoc quidem, si id putat clam fieri posse. docui per litteras id nec opus esse nec fieri posse (16.8.1).

²⁸Октавијан је тада имао деветнаест година. Своје утиске о Цезаровом усвојеном сину Цицерон преноси Атику током априла, након сусрета са младићем, који се због Цезаровог убиства вратио у Италију (*Att.* 14.5.3; 14.10.3; 14.11.2; 14.12.2). Хвали Октавијанову срдачност и fine манире, али сумња у његову искреност. Пита се какве су му намере и како ће га народ прихватити. И у јуну пише да је вискрен и пун духа, али и да не верује његовим годинама, пореклу и образовању (*Att.* 15.12.2). Цицерон, дакле, у младићу, тек незнатно млађем од сопственог сина, већ тада види даровитог политичара који мора још много да учи. О свему овоме види нпр. Van der Blom 2003.

²⁹*puerile hoc quidem.* Слично и о Цезаровом убиству: *acta enim illa res est animo virili, consilio puerili* (*Att.* 14.21.3). О односу према Антонију након тог догађаја: *itaque stulta iam Iduum Martiarum est consolatio. animis enim usi sumus virilibus, consiliis, mihi crede, puerilibus.* (*Att.* 15.4.2). У последњем наведеном одломку, као и у 16.9, Цицерон користи грчку лексему ἀπορία да би показао како је у великим недоумицама због детињастих поступака и размишљања (*puerilis*).

³⁰У истом писму Цицерон наводи да је обавештен да је и Антоније са знаменитом Петом легијом кренуо ка Риму (16.8.2).

³¹Види фусноту број 28.

човека у најбољим годинама, који има јединствену прилику да обнови државу;

- Цицерон такав сценарио призива и замишља, али, осим предосећаја да је ситуација у Риму повољна, нема тачну идеју како би се то могло извести, па се због тога изражава помало уопштено;
- Цицерон најпре види Октавијана као потенцијалног извршиоца једног таквог »јуначког дела« (*треска и блеска*), али као да ни сам себи то не жели да призна; свестан је младићевог наглог успона и његових амбиција; поузда се у то да на њега може да утиче, али му не верује и због његових година сматра га неискусним и недораслим за највећа дела;
- Будући да се ἀριστεία у 16.9 може односити на Октавијана, сматрамо да њена конотација није сасвим афирмативна, јер – убрзо ће се и потврдити – осликава сложеност односа између прекаљеног политичара у поодмаклим годинама и незрелог, али изузетно амбициозног и властољубивог младића; наиме, Цицерон увиђа да његова подршка Октавијану лако може да се измакне контроли и да се, стога, уплео у једну »опасну везу«.

4. Цицерон и нове генерације³²

Цицеронова отвореност за комуникацију и сарадњу са људима различите животне доби лако је уочљива у његовој обимној преписци.³³ Своја размишљања о различитим генерацијама он износи у

³²Од знамените Манхајмове студије о проблему дефинисања *генерације* наовамо у хуманистичким наукама појавило се непрегледно мноштво истраживања која се на различите начине баве овом тематиком (Manheim 1970 (1928)), па тај тренд није сасвим заобишао ни класичне науке (види нпр. Bertman 1976). Ипак, колико знамо, до сада није уочено да је Цицеронова промена кода, између осталог, могла послужити и томе да се језгровито дефинише специфично понашање млађе генерације. На Манхајмову студију упутио нас је колега Јово Бакић, па му на томе захваљујемо.

³³Цицеронови кореспонденти су бројни – људи у средњим, зрелим и познијим годинама, али и млади, са којима се такође труди да успостави искрену комуникацију, било као родитељ, учитељ или пријатељ (Isayev 2007 :12). Уопштено о његовој кореспонденцији са млађим нараштајима види Leach 2006.

филозофским списима *Cato Maior de Senectute* и *De Officiis*, које је написао управо 44. године.³⁴ Ако се упореде Цицеронове ставови изнети у веома кратком временском интервалу – у делу *Cato Maior de Senectute* (*et infirmitas puerorum, et ferocitas iuvenum et gravitas iam constantis aetatis et senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat*),³⁵ у писму Атику од 11. маја (*amariorem enim me senectus facit. stomachor omnia. sed mihi quidem βεβίωται; viderint iuvenes*)³⁶ и онеме од 8. маја, у коме се износе похвале на рачун Долабеле (ἄριστεία)³⁷ – може се закључити да су његова осећања према младим генерацијама у датом периоду била помешана. Слична подударност јавља се након пола године. Наиме, у писму послатом 5. новембра,³⁸ само један дан након писма 16.9, Цицерон обавештава Атика да је завршио спис *De Officiis*, који је намењен и младим генерацијама.³⁹ Као искусан политичар и филозоф практичар, он и у овом спису износи предности и недостатке различитих животних доби. Главни недостатак младих људи је њихова недовољна способност процене при доношењу одлука,⁴⁰ која произлази из њиховог неискуства, те им препоручује да поштују старије, поготово оне најбоље, како би се на њих угледали или ослонили.⁴¹

³⁴Три дана након писма 14.19, Цицерон обавештава Атика да мора изнова да чита свој нови спис *Cato Maior de senectute*, који му је, како у наставку каже, и послао (*Att.* 14. 21.3).

³⁵*Sen.* 33.

³⁶*Att.* 14. 21.3.

³⁷*Att.* 14. 19. 1.

³⁸*Att.* 16.11.4.

³⁹Нпр. *Off.* 1.117, 122; 2.45–49.

⁴⁰*inbecillitas consilii* (*Off.* 1.117).

⁴¹*Est igitur adulescentis maiores natu vereri exque iis deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur; ineuntis enim aetatis inscitia senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem haec aetas a libidinibus arceda est exercendaque in labore patientiaque et animi et corporis, ut eorum et in bellicis et in civilibus officiis vigeat industria.* (*Off.* 1.122).

5. Закључак

Цицеронова стална потреба да буде узор и учитељ млађим генерацијама у пуној мери дошла је до изражаја пред сам крај његовог живота. Осим филозофских списа, у првом реду, *Cato Maior de Senectute* и *De Officiis*, о томе сведоче и његова писма.

Према сачуваним изворима, Цицерон је грчку лексему ἀριστεία употребио у три писма Атику, два из маја и треће из новембра 44. године. У прва два случаја дата лексема одраз је адресантовог еуфоричног расположења и директно се односи на Цицероновог бившег зета, младог Долабелу. У трећем пак случају, ἀριστεία се сигурно више не односи на њега, већ на неког другог припадника нове генерације, можда на млађахног Октавијана. Такође, на овоме месту дата лексема нема изразито афирмативну конотацију.

Наша анализа употребе грчке лексеме ἀριστεία у Цицероновим писмима Атику показала је да њене значењске варијације у датим контекстима стоје у директној вези са Цицероновим колебљивим ставом према одређеним представницима нових генерација, па и према новим генерацијама у целини.⁴²

Литература

- Adams, J. N. 2003. *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Babby, L. H. 1989. »Subjectlessness. External Subcategorization and the Projection Principle«. *Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику* XXXII/2, 7-40.
- Baldwin, B. 1992. »Greek in Cicero's Letters«. *Acta Classica* 35, 1-17.
- Bertman, S. (ed.) 1976. *The Conflict of Generations in Ancient Greece and Rome*. Amsterdam: B. R. Grüner.
- Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*. 1997. Band 3 (Cl-Epi). Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.

⁴² При писању овог чланка драгоцену помоћ пружили су нам Даниел Марковић и Ил Акад, којима свесрдно захваљујемо.

- Dragičević, R. 2009. »O problemima identifikacije frazeologizama«. *Südslavistik* 1, 35-44 (www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic).
- Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London, New York: Longman.
- Isayev, E. 2007. »Unruly Youth? The Myth of Generation Conflict in Late Republican Rome«. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 56.1, 1-13.
- Krischer, T. 1971. *Formale Konventionen der homerischen Epik*. München: Beck.
- Kunzmann-Müller, B. 2008. »Problematika subjekta – opći i kontrastivni aspekti«. *Fluminensia* 20.2, 7-21.
- Leach, E. W. 2006. »An gravius aliquid scribam: Roman seniores write to iuvenes«. *TAPA* 136, 247-267.
- Lillge, F. 1911. *Komposition und poetische Technik der Διομήδους Ἀριστεία: Ein Beitrag zum Verständnis des Homerischen Stiles*. Bremen: Guthe.
- Manheim, K. 1970 (1928). »Das Problem der Generationen«, *Wissensoziologie. Auswahl aus dem Werk* (ed. K. H. Wolff), 2. Aufl. Neuwied, 509-565 (www.1000dokumente.de/dok_0100_gen_de.pdf).
- Pendelj, B. 2013. *Marko Tuliје Ciceron: Druga Filipika protiv Marka Antonija* (prevod, predgovor i komentari). Beograd: Fedon.
- Ramsey, J. T. 2003. *Cicero, Philippics I-II* (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, H. J. 1921. »The Greek in Cicero«. *JHS* 41, 91-116.
- Steele, R. B. 1900. »The Greek in Cicero's Epistles«. *AJP* 21, 387-410.
- Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Tyrell, R. Y. – Purser, L. C. 1899. *The Correspondence of M. Tullius Cicero* (Vol. VI). London, Dublin.
- Van der Blom, H. 2003. »Officium and res publica: Cicero's political role after the Ides of March«. *Classica et Mediaevalia* 54, 289-319.

Boris Pendelj

Dragana Dimitrijević

Faculty of Philosophy, Belgrade University

***Heroism of New Generations: Ἀριστεία
in Cicero's Letters to Atticus***

Abstract

Previous studies of Cicero's bilingualism have shown that it is a complex phenomenon, many aspects of which offer a wide field for future research. Our paper focuses on the use of the Greek lexeme ἀριστεία in Cicero's letters to Atticus. In the first two cases, the letters sent at the beginning of May 44, the given lexeme reflects the author's euphoric mood at the occasion of Dolabella's activities in Rome directed against the devotees of the Caesar's cult, and it has a fully affirmative connotation. On the other hand, in the third letter, dated at the beginning of November of the same year, the lexeme ἀριστεία does not refer any more to Dolabella, but to some other member of the new generation, perhaps Octavian. Also, in this case, the Greek lexeme does not have an affirmative tone. From Cicero's last letters to Atticus it is evident that Cicero, although his confidence and patience with the behavior of the younger generations is dwindling, finds himself compelled to side with those among them he considers to be less harmful for the state, first and foremost, with Brutus and Octavian.

Key Words: ἀριστεία, Cicero, bilingualism, Dolabella, Octavian, new generations.